

*М. О. Кравчик,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри загальногуманітарних дисциплін,
Міжнародний гуманітарний університет*

ІДЕЇ РАДИКАЛЬНОГО КОНСТРУКТИВІЗМУ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Вперше поняття «конструктивізм» в філософії науки з'явилося під час обговорення теорії генетичної епістемології французького психолога Ж. Піаже (J. Piaget) та теорії особистісних конструктів американського психолога Дж. Келлі (G. Kelly) в 1950-х роках. Але широко відомим воно стало після виходу в 1981 році збірника «Винайдена дійсність» («Die erfundene Wirklichkeit») під редакцією американського психолога П. Ватцславика (P. Watzlawick) [1]. В цьому збірнику відомі західні науковці та філософи Е. фон Глазерсфельд (E. von Glasersfeld), Х. фон Фьорстер (H. von Foerster), біолог Р. Рідль (R. Riedl) та інші пропонували нову концепцію пізнання, яка спиралась на ідею «когнітивного конструювання дійсності». Збірник починався зі статі Е. фон Глазерсфельда «Вступ до радикального конструктивізму» («Einführung in den radikalen Konstruktivismus»), в якій автор запропонував як назву нового напрямку – «радикальний конструктивізм», так само і подав історико-філософське обґрунтування щодо конструктивістських ідей в філософії.

На його думку, нова теорія перш за все відкидає поняття «об'єктивної дійсності» як підґрунтя для існування цілісного загального образу світу, за допомогою якого утворюється наукове знання. Він пропонує нове розуміння того, як утворюється знання та як воно співвідноситься з дійсністю. Головним компонентом знання, на думку вченого, є «пристосованість» (Anpassung), тобто в самому загальному сенсі наше знання є лише корисним, значущим, життєздатним. Ціль знання суто прагматична, вона полягає в тому, щоб надавати стабільності існування. Тому знання тільки «дає можливість робити передбачення, допускати чи запобігати ті чи інші явища і події. Якщо ж воно не справляється із зазначеними завданнями, то оголошується сумнівним, ненадійним, марним і в кінцевому підсумку може бути знецінене до рівня забобони. У функціональному, прагматичному сенсі ідеї, теорії і «закони природи» можуть розглядатися в якості структур, постійно піддаються впливу емпіричного світу (з яким ми вступаємо у взаємодію), в результаті якого визначається їх стійкість або нестійкість ...» [2, с. 75].

Прикладом наукової теорії, що може розглядатись як аргумент на користь такого розуміння, Глазерсфельд вважає теорію розвитку інтелекту Ж. Піаже. Останній розглядає інтелект як адаптацію: «Гнучка і одночасно стійка структура рівновага поведінки – ось що таке інтелект, що є по своїй суті системою найбільш життєвих і активних операцій. Будучи найдосконалішою з психічних адаптацій, інтелект служить, так би мовити, найбільш необхідним і ефективним знаряддям у взаємодіях суб'єкта з навколишнім світом, взаємодіях, які реалізуються найскладнішими шляхами і виходять далеко за межі безпосередніх і

одномоментних контактів, для того щоб досягти заздалегідь встановлених і стійких відносин» [3].

Звідси випливає, що «об'єктивне знання завжди супідрядно певним структурам дії. Але ці структури є результатом конструкції – вони не дані ані в об'єктах, оскільки залежать від дії, ані в суб'єкті, оскільки суб'єкт повинен ще вчитися координувати свої дії (які взагалі, за винятком рефлексів і інстинктів, не є спадково програмованими)» [4, с. 236]. Таким чином, виходячи з власних досліджень інтелектуального розвитку людини, Піаже формулює свій засадничий принцип: «розум організує світ в процесі організації себе» [там само].

Тобто, процес пізнання є пов'язаним з конструюванням світу, тому неможливо говорити про існування «об'єктивної дійсності». Знання, згідно Глазерсфельду, «конструюється живим організмом таким чином, щоб безформний в собі і для себе емпіричний потік, що перебуває, впорядкувати наскільки це можливо в відтворювані події і в більш-менш надійні зв'язки між ними» [2, с. 77].

Спираючись на ці положення Глазерсфельд формулює дві головні тези радикального конструктивізму: «1) знання активно конструюється суб'єктом; 2) функція пізнання має адаптивний характер і служить для організації досвідченого світу, а не для відкриття онтологічної дійсності» [2, с. 80]. На цій загальній платформі об'єдналися різні філософи і науковці, тому деякі дослідники (З. Шмідт; Z. Schmidt) вважають, що конструктивізм належить до «динамічного міждисциплінарного контексту» [Цит по: 5, с. 6]. Дійсно, з цим можна погодитися, бо ідеї конструктивізму щодо конструювання знання виявилися досить поширеними в різних природничих і соціально-гуманітарних дисциплінах.

Так, в соціології П. Бергером (P.L. Berger) і Т. Лукманом (T. Luckmann) розвинута теорія соціального конструювання дійсності, яка виходить з того, що люди конструюють соціальні феномени в процесі повсякденного життя та на рівні взаємовідносин, потім ці феномени інституалізуються і закріплюються традицією. В психології конструктивістські ідеї знайшли втілення не тільки в роботах Келле, Піаже, але й в психотерапевтичній практиці П. Ватцлавика, який запропонував методику циклічного запитування. Суть цієї методики полягає в тому, що психотерапевт, бажаючи налагодити відносини між членами родини, ставить запитання до кожного її члена про те, що він думає про стосунки інших членів між собою. Таким чином конструюється новий світ взаємовідносин, який має певний психотерапевтичний ефект: кожний відкриває для себе іншого та змінює своє ставлення до нього.

В природничих науках конструктивістські ідеї стають потужними в кібернетиці завдяки теоріям Н.Вінера (N. Wiener), У. Росс Ешбі (W. R. Ashby) та Х. фон Фьорстера. Загальним пунктом цих теорій є уявлення про циклічну причинність, яка пов'язана з елементами системи та параметрами її порядку: параметри порядку визначені і детерміновані поведінкою елементів системи, які в свою чергу підпорядковані і залежні від самих систем порядку. Метафоричним виразом циклічної причинності постає символ змії, яка тримає себе за хвіст.

З циклічною причинністю корелюють такі ознаки живих систем як самовідносність, самореферентність, що вивчається в біології на прикладі діяльності живих систем. Про це свідчать дослідження чилійських біологів У. Матурани (H. Maturana) і Ф. Варели (F. Varela), які на початку 70-х років минулого століття на-

писали декілька робіт, присвячених теорії автопоезису. Згідно їх теорії, істотною особливістю живих систем є автопоезис, що означає здатність живої системи до самовиробництва завдяки власним операціям, тобто жива система продукує саму себе. Сам термін «автопоезис» походить від двох давньогрецьких слів: «autos», що означає сам, до себе; а також «poiein» – творити, діяти. Як слушно вказує С.М. Попов: «незважаючи на визначальну біологічну спрямованість теорії автопоезису, вона має перспективну міждисциплінарну методологію... Автопоетична теорія входить в більш загальну дослідницьку програму, що отримала назву когнітивна наука, яка здійснює міждисциплінарний синтез досліджень у сфері нейролінгвістики, штучного інтелекту, когнітивної психології, нейробіології і епістемології» [6, с. 91].

Таким чином, ідеї конструктивізму є дуже поширеними в сучасному науковому пізнанні, і як доводить О.М. Князева, вони мають багато спільного з синергетичним підходом: «спостерігач і спостережуване, суб'єкт, що конструює та об'єкт його перетворень перебувають у відношенні нелінійного зворотного зв'язку, циклічної причинності. Суб'єкт конструює дійсність, і можливості цього конструювання бачаться з позиції синергетики в різних планах» [7, с. 142]. Тобто є всі підстави вважати, що конструктивістські ідеї складають основний фон сучасних посткласичних наукових досліджень.

Такий потужний вплив на розвиток наукового знання стає можливим завдяки тому місцю, яке займає конструктивізм в філософії. Значна кількість дослідників конструктивізму (Е. фон Глазерсфельд, С. Цоколов, О.М. Князева та ін.) вважають, що джерела конструктивістських ідей слід шукати ще в античній філософії, відносячи представників скептичної школи до попередників сучасних конструктивістів. Але якщо скептики лише зачіпали питання щодо статусу поняття знання, істини, дійсності тільки наполягаючи на їх невизнаному сенсі, то справжніми конструктивістами постають такі філософи Нового часу як Дж. Віко, Дж. Берклі та І. Кант.

Таким чином можна зробити наступні висновки: 1) на сучасному етапі розвитку філософії конструктивістські ідеї набули особливого значення і актуальності у зв'язку з тим, що класична теорія пізнання не тільки зазнала руйнівної критики, але й навіть зовсім була відкинута. На її місці створюються різні некласичні теорії пізнання, наприклад, синергетичний підхід, герменевтична методологія, постструктуралізм, феноменологічний підхід та ін., серед яких конструктивізм має певні здобутки і переваги; 2) розвиток конструктивізму пов'язаний з сучасною соціокультурною ситуацією, яка характеризується втраченою відмінністю між реальним і віртуальним світом. Тому між постмодернізмом та ідеями радикального конструктивізму можна знайти певну схожість, наприклад в тому, що і постмодернізм, і радикальний конструктивізм відкидають поняття «об'єктивної дійсності».

ЛІТЕРАТУРА

1. P. Watzlawick. Die erfundene Wirklichkeit // P. Watzlawick. – München, 1983. – 326 p.
2. Глазерсфельд Е. фон. Введение в радикальный конструктивизм / Э. фон Глазерсфельд // Цоколов С. Дискурс радикального конструктивизма . – Мюнхен, 2000. – С. 74–99.

3. Пиаже Ж. Психология интеллекта / Жан Пиаже ; пер. з фр. А.М. Пятигорского. – СПб., 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3252/3253>
4. Теория Пиаже // История зарубежной психологии. 30-е – 60-е годы XX века. Тексты / под ред. П.Я. Гальперина, А.Н. Ждан. – М. : изд-во Моск. ун-та, 1992. – С. 232–292.
5. Цит по: Цоколов С. Дискурс радикального конструктивизма: традиции скептицизма в современной философии и теории познания / С.Цоколов. – Мюнхен, 2000. – 324 с.
6. Попов С. Концепт автопоезису як складова системи пізнання зворотних зв'язків в багатовимірних соціальних системах // С.М. Попов // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2011. – № 47. – С. 88–104.
7. Князева Е. Эпистемологический конструктивизм // Е.Н. Князева // Философия науки. – 2006. – вып. 12. – С. 134–153.

*Т. О. Крижановська,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри загальногуманітарних дисциплін,
Міжнародний гуманітарний університет*

ДИСКУРСИВНА ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Приєднуючись до намагань вирішити загальнолюдські проблеми сучасності, такі представники комунікативної філософії як К.-О. Апель та Ю. Габермас пропонують свій варіант етики відповідальності, а саме, дискурсивної колективної відповідальності всього людства, яке може бути об'єднано ідеєю універсальної комунікативної етики.

К.-О. Апель не погоджується з «традиціоналістські-конвенціональним» типом етики та «онтологічно-метафізичним принципом відповідальності». Цей дослідник вважає, що головною проблемою нагальної сьогодні планетарної етики відповідальності є те, що вона має бути здатною покласти край невідповідності між величезним потенціалом і поширенням технічної діяльності і конвенційною мораллю людини. І цього вже не можна досягти апеляцією до емотивної сфери [1, с. 408]. Анонімні відносини, які має сучасна особистість в економічній, фінансовій, правовій, екологічній та інших сферах не можуть звертатись до почуттів. Натомість відповідальність має ґрунтуватися на мобілізації того самого розуму, який в абстрактно-обмеженій формі науково-технічної раціональності зумовив кризову ситуацію людства. Тобто, необхідні універсалізовані відносини взаємності тих, хто намагається розв'язати проблему етики відповідальності в аргументативному дискурсі, а не обґрунтування моральної відповідальності шляхом підпорядкування її буттю чи перевагам влади. Аргументативний дискурс має становити останню інстанцію, якою, і завдяки якій мають санкціонуватися спільна відповідальність людей за свою діяльність та наслідки діяльності.

Структура ідеального, необмеженого дискурсу передбачена в індивідуальному мисленні, так як окреме мислення опосередковується публічно значущим знанням мовленнєвих знаків, і в принципі має претендувати на значущість, яка інтерсуб'єктивно поділяється всіма. Рефлексія має трансцендентальний вимір у